

MAREK LESZCZYŃSKI

WZROST I ROZWÓJ GOSPODARCZY
A PROBLEM ZATRUDNIENIA
W GOSPODARCE CZARNORYNKOWEJ

WSTĘP

Jednym z głównych problemów badawczych w ekonomii pozostaje kwestia pomiaru wartości i efektów działalności gospodarczej w skali danego państwa. Większość ekonomistów ma świadomość ułomności PKB jako wskaźnika zasobności (jednoznacznie nie rozstrzygnięto jednak, w jakim kierunku zmodyfikować PKB, by lepiej odzwierciedlał bogactwo danego kraju). W istocie PKB nie jest miarą bogactwa, a tym bardziej dobrostanu społeczeństwa. W związku z tym ekonomiści nieustannie poszukują miar dobrobytu społecznego (w tym rozwoju społeczno-ekonomicznego), które w bardziej obiektywny sposób stanowią odzwierciedlenie poziomu rozwoju danego kraju oraz posłużą do wiarygodnych porównań międzynarodowych. W ciągu ostatnich lat do mierzenia gospodarki włączono także tzw. gospodarkę nieoficjalną. Z punktu widzenia analiz zatrudnienia istotny jest także pomiar tzw. czarnego rynku. System rachunków narodowych od roku 2010 w państwach Unii Europejskiej uwzględnia produkcję i usługi dostarczane przez „szarą strefę”. W badaniach uwzględnia się także zatrudnienie w szarej strefie oraz próbuje określać determinanty tego zjawiska ekonomicznego. W artykule podjęto kwestię różnic w podejściu do wzrostu gospodarczego i rozwoju społeczno-ekonomicznego ze szczególnym uwzględnieniem roli szarej strefy i zatrudnienia w czarnej gospodarce.

1. WZROST GOSPODARCZY A ROZWÓJ SPOŁECZNO-GOSPODARCZY

Wzrost gospodarczy jest to powiększanie się zdolności wytwórczych gospodarki, związane z wielkością produkcji dóbr i usług. Poziom wzrost gospodarczego zależy od wielu czynników o charakterze ekonomicznym, takich jak wielkość zasobów kapitału, stopy oszczędności i inwestycji w gospodarce, postępu technicznego, poziomu kapitału ludzkiego czy sprawności instytucji¹. Natomiast pojęcie rozwoju gospodarczego jest znacznie szersze. O ile wzrost gospodarczy mierzony jest zmianami o charakterze ilościowym, to rozwój gospodarczy opisywany jest zmianami jakościowymi. Zmiany te mają charakter strukturalny i instytucjonalny. Chodzi tu o zmiany w strukturze branżowej i gałęziowej, zmiany w strukturze zatrudnienia w układzie sektorów gospodarki, zmiany w charakterze podaży dóbr i popytu na dobra i usługi w danym czasie. Rozwój gospodarczy ma zatem charakter złożony. Wymaga stosownych impulsów zarówno o charakterze endo-, jak i egzogenicznym. Procesowi wieloletniego wzrostu gospodarczego nie musi towarzyszyć rozwój ekonomiczno-społeczny. Sam wzrost gospodarczy bez zmian o charakterze jakościowym, związany z koniecznością zmian zachowań i postaw podmiotów na rynku, może jedynie petryfikować przestarzałą strukturę gospodarki. O ile koncentrowanie się na wzroście gospodarczym w krajach o niskim poziomie rozwoju może mieć swoje uzasadnienie, o tyle lekceważenie zmiennych jakościowych w krajach o co najmniej średnim poziomie rozwoju i średnim dochodzie jest wysoce nieuzasadnione.

Złożoność procesu rozwoju ekonomiczno-społecznego wynika z konieczności uwzględniania różnych czynników o charakterze rozwojowym, takich jak²: polityka gospodarcza; reguły gry, w ramach których funkcjonuje gospodarka; kultura organizacji; wyznawane wartości; stosunki społeczne, stosowane techniki i technologia; ryzyko przedsięwzięć; oddziaływania środowiskowe; sposoby zarządzania.

Minione lata, po kryzysie energetycznym z początku lat siedemdziesiątych XX wieku, upływały pod hasłem globalizacji procesów gospodarczych. Wyłonił on nowych aktorów w architekturze gospodarki światowej, którzy będą mieli prawdopodobnie kluczowe znaczenie dla kształtowania procesów rozwoju w obecnym stu-

---

¹ J. Kot, *Wzrost i rozwój gospodarczy w warunkach globalizacji i umiędzynarodowienia*, w: *Zarządzanie i gospodarka. Wybrane zagadnienia i procesy. Wybrane aspekty współczesnej gospodarki*, red. J. Kot, Politechnika Świętokrzyska, Kielce 2016, s. 9-10.

² E. FREJTAG-MIKA, K. SIERADZKA, *Granice wzrostu gospodarczego – dylematy współczesności*, w: *Globalizacja i regionalizacja we współczesnym świecie. Wyzwania integracji i rozwoju*, red. E. Molendowski, A. Mroczek, SGH, Warszawa 2015, s. 18, także G. KOŁODKO, *Wędrujący świat*, Pruszyński i S-ka, Warszawa 2008.

leciu. Niewątpliwie należą do nich Chiny i Indie, ale także inne państwa Azji oraz, o czym należy pamiętać, podmioty pozapaństwowe – korporacje transnarodowe.

Tabela 1. Prognoza zmian w gospodarce światowej w latach 2004-2050
(udział w światowym PKB w %)

Podmiot	2004	2025	2050
Chiny	4	15	28
Stany Zjednoczone	28	27	26
Indie	2	5	17
Unia Europejska	34	25	15
Japonia	12	7	4
Reszta świata	20	21	10
Świat	100	100	100

Źródło: J. KOT, *Wzrost i rozwój gospodarczy w warunkach globalizacji i umiędzynarodowienia*, s. 16.

Rzeczywistość globalizacji wyłania nowy obraz konkurencji między podmiotami, tym procesom towarzyszy jednak dysproporcjonalny rozwój. Unifikacja i standaryzacja modeli biznesu, ale także innych sfer ludzkiej działalności przynosi obok korzyści również wiele napięć i konfliktów związanych z dysproporcjami społecznymi, ekonomicznymi i politycznymi. M.G. Woźniak wymienia jako znaczące następujące procesy, które stanowią swoisty koszt modernizacji i globalizacji dla wielu gospodarek³:

- nierównomierne rozkładanie się kosztów i korzyści modernizacji;
- narastanie ryzyka zagrożeń dla przyszłych pokoleń w postaci: głodu i ubóstwa, wykluczenia przez utratę pewnych praw, katastrof naturalnych w ekosferze i spowodowanych deficytem niektórych surowców, genetycznych, epidemii biologicznych, informatycznych, związanych z radioaktywnością, kryzysu demograficznego, terroryzmu i lokalnych konfliktów, relatywnego spadku wydajności pracy, piractwa własności intelektualnej, negatywnych skutków ekspansji potrzeb nieelementarnych, relatywizmu moralnego;
- konfrontacja neoliberalnych reguł gry, związana z konfliktem procesów o charakterze globalnym z tradycyjnymi zwyczajami, sposobem pracy, systemem wartości, kulturą społeczeństwa przemysłowego – „walka” idei postmodernizmu i ponowoczesności z tradycjami epoki przemysłowej.

³ M.G. WOŹNIAK, *Holistyczna modernizacja refleksyjna kapitału ludzkiego odpowiedzią na wyzwania i zagrożenia rozwojowe współczesnej fali globalizacji*, w: *Gospodarka Polski 1990-2011. Droga do spójności społeczno-ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 194.

Do powyższych zagrożeń dodać można kwestię polaryzacji rozwoju ekonomicznego w świecie przy ogólnym postępie w walce ze skrajnym ubóstwem. Jednocześnie w zasadniczy sposób zmienia się funkcja państwa narodowego, a także postrzeganie jego roli dystrybucyjnej. Nastąpiła zasadnicza zmiana i ewolucja tzw. państwa dobrobytu związana m.in. z deindustrializacją, zmianami w technice wytwarzania, a także globalizacją.

2. POMIAR ROZWOJU SPOŁECZNEGO-EKONOMICZNEGO

O ile pomiar wzrostu gospodarczego w postaci PKB nie budzi wśród ekonomistów nadmiernych kontrowersji, o tyle trudności nastrocza wiarygodny pomiar rozwoju, który odzwierciedlałby znacznie więcej czynników i zmiennych koniecznych do opisu tego zjawiska. W opinii wielu polityków społecznych „ekonomiści sądzą, że wskaźnik PKB jest jedynym i niepodważalnym miernikiem”⁴. Należy więc podkreślić, iż PKB jest miarą produkcji, a nie dobrobytu i tak jest interpretowany przez ekonomistów⁵. Na dobrobyt i jakość życia oddziałuje wiele elementów, m.in. stopień nagromadzonych konsumpcyjnych dóbr trwałego użytku, mierzalne i niemierzalne czynniki nie uwzględnione w PKB, na przykład długość życia, stan zdrowia, i z tego zdają sobie sprawę ekonomiści⁶. Ponadto PKB nie uwzględnia następujących zmiennych⁷: produkcji nierejestrowanej, a także produkcji gospodarstw domowych przeznaczanej na własne potrzeby; wartości czasu wolnego; wartości dóbr i usług wytworzonych przez wolontariuszy; wartości oprogramowania *open source*; niektórych usług internetowych; efektów zewnętrznych produkcji; zanieczyszczenia środowiska naturalnego; różnic cen w poszczególnych krajach (rachunki w oparciu o parytet siły nabywczej są tu niedoskonałe); zróżnicowania dochodów w społeczeństwie, ich dystrybucji – wysoki PKB nie przekłada się na dobrostan społeczny, chociażby ze względu na spadek udziału płac realnych w PKB w czasie.

Krytyka PKB jako miary rozwoju społecznego przyczyniła się do poszukiwania innych, bardziej adekwatnych miar. Opracowano m.in. HDI – wskaźnik rozwoju

---

⁴ B. KACZYŃSKA, *Pomiar i monitoring w polityce społecznej*, „Polityka Społeczna” 2001, nr 5-6, s. 34.

⁵ L. ZIENKOWSKI, *Co to jest PKB? Jego rola w analizach ekonomicznych i prognozowaniu*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2001.

⁶ Zob. E. ZYSNARSKA, *Pomiar jakości życia*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2003, nr 1, s.181-190.

⁷ J. ŻUKOWSKA, *Miara bogactwa narodu i wzrostu gospodarczego*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 3(2017), nr 51, s. 114 n.

społecznego, miernik dobrostanu ekonomicznego netto NEW (*Net Economic Welfare*) oraz Wskaźnik Ekonomicznych Aspektów Dobrobytu – EAW. Najbardziej rozpoznawczony HDI (*Human Development Index*) stanowi syntezę opracowanego przez pakistańskiego ekonomistę, Mahbuba ul Haq, miernika. ONZ od roku 1993 wykorzystuje w swych dorocznych raportach wspomniany wskaźnik. Uwzględnia on: długie i zdrowe życie, wiedzę, dostatni standard życia. Do pomiaru tych zmiennych od roku 2010 służą takie wielkości, jak oczekiwana długość życia, średnia liczba lat edukacji otrzymanej przez mieszkańców w wieku 25 lat i starszych, oczekiwana liczba lat edukacji dla dzieci rozpoczynających proces kształcenia, dochód narodowy na osobę w USD (pomiar według parytetu siły nabywczej). W związku z trudnością pomiaru cech jakościowych związanych z rozwojem w badaniach porównawczych stosuje się również zmodyfikowane rachunki narodowe, takie jak: Miernik Czystego Dobrobytu; Wskaźnik Ekonomicznych Aspektów Dobrobytu; zazielenione PKB i PKN; Indeks Trwałego Dobrobytu Ekonomicznego; Wskaźnik Faktycznego Postępu.

W aspekcie rozwoju zrównoważonego na szczególną uwagę zasługuje Wskaźnik Ekonomicznych Aspektów Dobrobytu (EAW). Opiera się on na danych o konsumpcji gospodarstw domowych, skorygowanych o wydatki na dobra trwałego użytku, reklamy, zanieczyszczenia środowiska, koszty wyczerpania zasobów naturalnych, koszty dojazdów do miejsca pracy, strumień wydatków niepublicznych na edukację i ochronę zdrowia. W badaniu uwzględnia się także szeroki wachlarz usług oraz czas wolny i sektor publiczny (usługi społeczne)⁸. Jak słusznie zauważa W. Rutkowski, „wszelkie próby pomiaru tak złożonego zjawiska, jakim jest rozwój społeczny, mogą budzić zastrzeżenia co do ich poprawności. [...] System statystyki powinien ewoluować tak, aby umożliwić ocenę rzeczywistego rozwoju (postępu) społecznego, zgodnie z koncepcjami zrównoważonego rozwoju i dobrobytu (dobrostanu) społecznego. Zmniejszy to niebezpieczeństwo «błędu pomiaru», którego skutkiem mogą być błędne diagnozy i decyzje polityczne»⁹.

3. POJĘCIE I ZAKRES SZAREJ STREFY

Mianem szarej strefy określa się prowadzenie działalności gospodarczej poza oficjalnym obiegiem podlegającym kontroli ze strony państwa. W nomenklaturze Głównego Urzędu Statystycznego używa się pojęcia „gospodarka nieobserwowana” – dla

---

⁸ J. ŻUKOWSKA, *Miara bogactwa narodu i wzrostu gospodarczego*, s. 116

⁹ W. RUTKOWSKI, *Nierówności ekonomiczne a rozwój gospodarczy i dobrobyt społeczny*, „Ekonomista” 2016, nr 2, s.174.

podkreślenia trudności pomiaru nieewidencjonowanej działalności gospodarczej. Według zasad rachunków narodowych (ESA 2010) na gospodarkę nieobserwowaną składają się trzy główne elementy¹⁰: działalność nielegalna, w przypadku której obie strony są dobrowolnymi partnerami transakcji gospodarczej; działalność ukryta, w przypadku której transakcje nie są sprzeczne z prawem, ale nie są zgłaszane w celu uniknięcia procedur administracyjnych; działalność „nieformalna”, w przypadku której nie prowadzi się żadnych rejestrów.

Działalność nielegalna stanowi zabroniony przez prawo obszar szarej strefy, który ścigany jest jako przestępstwo bądź wykroczenie. Dotyczy to takich działań, jak przemyt papierosów, produkcja i rozpowszechnianie narkotyków oraz prostytutka i sutenierstwo. Rozgraniczenie między legalnym a nielegalnym obrotem gospodarczym należy do rozstrzygnięć ustawodawstwa krajowego. Działalnością nielegalną zajmują się głównie podmioty niezarejestrowane, często grupy przestępcze, notowane są jednak przypadki, gdy legalnie działające przedsiębiorstwa uczestniczą w operacjach nielegalnych. Z punktu widzenia regulacji prawnych nielegalna produkcja została włączona do rachunków narodowych w państwach Unii Europejskiej w roku 2014. Szacunki udziału działalności nielegalnej w PKB prowadzono od lat 90. ubiegłego wieku. Z kolei ukryta działalność prowadzona jest przez oficjalnie zarejestrowane podmioty. Chodzi tu zwłaszcza o zaniżanie obrotów w celu unikania opodatkowania. Innym powodem ukrywania ewidencji produkcji i usług niektórych dóbr jest niespełnianie norm technicznych bądź środowiskowych. Ukrywanie części działalności dotyczy głównie mikro oraz małych firm. Wynika to głównie z ich zbyt małego w stosunku do wymagań prawnych i instytucjonalnych potencjału gospodarczego. Nieformalna działalność gospodarcza podejmowana jest zaś głównie przez osoby fizyczne, które odpłatnie świadczą usługi na rzecz innych osób bądź przedsiębiorstw. Brak rejestracji wynika z dorywczego albo sezonowego zakresu tej działalności. W tego typu działalność zaangażowane są osoby należące do kilku grup: bezrobotni o niskich kwalifikacjach, pracownicy dorabiający w szarej strefie, a mający niskie dochody w gospodarce oficjalnej, emeryci i renciści, studenci i uczniowie, a także imigranci zarobkowi, gotowi do podejmowania uciążliwych, a często niebezpiecznych prac za niskie wynagrodzenie. Pracujący w szarej strefie określani są jako „pracujący na czarno”.

---

¹⁰ Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 174, wyd. pol., Legislacja, t. 56, 26. 06. 2013, s. 352.

4. ROZMIAR SZAREJ STREFY W POLSCE

Ujmowany w statystykach GUS rozmiar gospodarki nieobserwowanej (szarej strefy) zawiera dane dotyczące zarówno działalności legalnej (w swej istocie nie narusza ona norm prawnych, ale jest ukrywana przed organami administracji), jak i działalności nielegalnej, naruszającej w swej istocie normy prawne. GUS w analizach wskazuje na dwie zasadnicze formy ukrywania działalności gospodarczej: zaniżanie efektów ekonomicznych przez podmioty gospodarcze zarejestrowane (tzw. działalność ukryta) oraz działalność niezarejestrowana przez osoby fizyczne na własny rachunek (tzw. działalność nieformalna). Do kategorii działalności nielegalnej (naruszającej normy prawne i mającej charakter przestępstwa) zaliczono: produkcję i handel narkotykami, przemyt papierosów oraz sutenerstwo. Tabela 2 zawiera szacunkowe dane GUS dotyczące udziału szarej strefy w PKB Polski.

Tabela 2. Szacunki rozmiarów gospodarki nieobserwowanej w tworzeniu PKB w latach 2010-2013 (w %)

Elementy szarej strefy		2010	2011	2012	2013
Działalność „legalna”	działalność ukryta	8,6	7,9	9,5	9,8
	działalność nieformalna	3,3	3,5	3,7	3,9
Działalność nielegalna		0,7	0,7	0,8	0,8
Gospodarka nieobserwowana		12,6	12,1	14,0	14,5
PKB		100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: Rachunki narodowe według sektorów i podsektorów instytucjonalnych 2010-2013, GUS, Warszawa, sierpień 2015, Raport Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową – Szara strefa w polskiej gospodarce w 2016 r., Gdańsk, s. 17.

Z kolei w Tabeli 3 zaprezentowano szacunki rozmiarów szarej gospodarki w Polsce według Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową w latach 2012-2016 (w miliardach złotych). Dane zostały skorygowane w stosunku do danych GUS. Ogólna tendencja wskazuje na niewielki spadek udziału szarej strefy w PKB.

Tabela 3. Szacunki rozmiarów szarej strefy (według IBnGR) w polskiej gospodarce w latach 2012-2016 (mld PLN)

Lata	2012	2013	2014	2015	2016
Gospodarka nieobserwowana (GUS)	228	240	234	240	260
Z tego: Szara gospodarka (1)	215	227	220	226	245
Działalność nielegalna (2)	13	13	14	14	15
Doszacowania IBnGR (3)	147	112	126	129	139
Szara strefa (wg IBnGR) (1 + 2 + 3)	375	352	360	368	399
PKB skorygowany o szarą strefę w ujęciu IBnGR	1776	1768	1845	1919	2027
Udział szarej strefy w skorygowanym PKB	21,1%	19,9%	19,5%	19,2%	19,7%

Źródło: Raport Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową – Szara strefa w polskiej gospodarce w 2016 r., Gdańsk, s. 20.

Jeżeli chodzi o udział szarej strefy w PKB, to Polska (23% PKB w szarej strefie, przy średniej w UE 17,9%) na tle innych państw Unii Europejskiej należy do krajów o przeciętnie wyższym udziale działalności nieujawnionej i nielegalnej (szacunki zaczerpnięto z badań F. Schneidera)¹¹. Według badań Schneidera największy udział szarej strefy występuje w Bułgarii (ponad 30% PKB). Ponad 1/4 PKB wytwarzana jest w szarej strefie w Rumunii, Chorwacji, Estonii i Litwie. Na drugim biegunie zestawienia znalazły się takie państwa, jak Austria (7,8% PKB w szarej strefie). Kolejne miejsca zajmują: Luksemburg, Holandia oraz Wielka Brytania (poniżej 10% PKB w szarej strefie).

5. SKALA ZJAWISKA PRACY NIEREJESTROWANEJ¹²

Badanie pracy nierejestrowanej przeprowadzone w 2014 r. przez Główny Urząd Statystyczny pokazało, że skala zjawiska nadal jest znacząca, pomimo pewnego

¹¹ F. SCHNEIDER, *Trotz gegenläufiger Tendenzen (Anstieg der Arbeitslosigkeit und der Flüchtlinge) ein Rückgang der Schattenwirtschaft (des Pfusch) in Österreich in 2016*, www.econ.jku.at

¹² Cytuję dane z Raportu Głównego Urzędu Statystycznego – *Praca nierejestrowana w Polsce*, GUS, Warszawa 2015.

spadku – w stosunku do wyników poprzednich badań – udziału liczby pracujących „na czarno” w całej populacji pracujących. W okresie od stycznia do września 2014 r. pracę nierejestrowaną wykonywało 711 tys. osób, tj. 4,5% ogólnej liczby pracujących. W analogicznym okresie 2010 r. pracę w szarej strefie wykonywało 732 tys. osób, a więc 4,6% ogólnej liczby pracujących. W 2014 r., w stosunku do roku 2010, zarówno sama zbiorowość pracujących „na czarno”, jak i ich udział w ogólnej liczbie pracujących uległy więc tylko nieznacznemu ograniczeniu. Spadek liczby pracujących w „szarej strefie” wiązać się mógł także z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej i otwarciem granic w ramach przystąpienia Polski do strefy Schengen (marzec 2008 r.) oraz dużą skalą emigracji Polaków za granicę. Osoby emigrujące same wcześniej pracowały w „szarej strefie” lub rezygnując z pracy „legalnej”, pozostawiły wolne miejsca pracy dla innych, dotychczas pracujących „na czarno”. Bardzo istotne jest określenie, jaki charakter miała praca wykonywana nieformalnie: czy dla osoby pracującej była pracą główną, czy też dodatkową, pozwalającą tylko na pozyskanie dodatkowych, uzupełniających domowy budżet dochodów. Taka charakterystyka została podana na podstawie badań dotyczących ostatnio wykonywanej pracy nierejestrowanej. W 2014 r. praca nierejestrowana była pracą główną dla 396 tys., tj. dla 55,7% ogółu pracujących „na czarno”. W stosunku do sytuacji z roku 2010 zarówno liczebność tej kategorii, jak i odsetek kształtowały się na niezmiennym lub bardzo zbliżonym poziomie i wyniosły odpowiednio 395 tys. osób, tj. 54,0%. Jak wynika z powyższego, ogólny spadek liczby pracujących w „szarej strefie”, odnotowany w 2014 r. w porównaniu z rokiem 2010, spowodowany był głównie obniżeniem o 21 tys. liczby osób, dla których była to praca dodatkowa.

Badania „szarej strefy”, prowadzone przez GUS od kilkunastu lat, pozwalają prześledzić, jak kształtowały się proporcje między pracą nieformalną będącą pracą główną a pracą dodatkową. O ile w latach 1995 i 1998 pracujący w „szarej strefie”, dla których ostatnio wykonywana „praca na czarno” była pracą główną, stanowili mniejszość, a odpowiednie odsetki były zbliżone, o tyle w 2004 r. nastąpiło odwrócenie tendencji, bowiem odsetek pracujących głównie w „szarej strefie” znacząco wzrósł – do 62,9%; wzrosła również ich liczba – o 167 tys., w porównaniu z wynikami poprzedniego badania. Wykonujący „pracę na czarno” dodatkowo stanowili w 2004 r. tylko 37,1%, a liczba ich spadła (w stosunku do 1998 r.) o 280 tys. Wyniki badania w 2010 r. pokazały spadek ogólnej liczby pracujących w „szarej strefie”, który dotyczył tych pracujących, dla których praca w „szarej strefie” była pracą główną (spadek o 393 tys. w stosunku do 2004 r.). Mimo tego spadku, nadal dla większości pracujących „na czarno” praca ta była pracą główną (55,5%). Rok 2014, w którym liczba pracujących w „szarej strefie” nadal zmniejszała się, aczkolwiek już w niewielkim stopniu, charakteryzował się spadkiem liczby pracujących

„na czarno” dodatkowo (spadek o 21 tys. w stosunku do 2010 r.), liczebność pracujących głównie „na czarno” pozostała na tym samym poziomie. Podsumowując, do 1998 r. praca w „szarej strefie” dla większości wykonujących ją osób była pracą dodatkową, umożliwiającą uzyskanie dodatkowych dochodów, a od 2004 r. dla większości jest pracą główną, często jedyną, a więc, jak można przypuszczać, dochody z niej uzyskane stanowią główne źródło utrzymania gospodarstw domowych. W okresie styczeń-wrzesień 2014 r. 25,6% (182 tys.) osób pracowało „na czarno” bardzo krótko – do 5 dni. Niemal połowa pracujących w „szarej strefie” (48%) przepracowała od 1 do 20 dni, 10,5% – 91 dni i więcej. Osoby pracujące nieformalnie przepracowały średnio 35,8 dnia, a więc nieco ponad miesiąc w okresie pierwszych trzech kwartałów roku. W porównaniu z analogicznym okresem 2010 r. przeciętna liczba dni przepracowanych w badanym okresie roku znacząco spadła (o 23,8%), bowiem w 2010 r. średnia liczba dni przepracowanych „na czarno” wyniosła 47. Dla około 38% respondentów praca w „szarej strefie” gospodarki trwała krótko – wykonywana była w ciągu jednego miesiąca, a prawie 27% pracujących „na czarno” wykonywało tę pracę przez pięć i więcej miesięcy. Praca w „szarej strefie” gospodarki ma w dużej mierze sezonowy charakter, co wynika z dominacji prac ogrodniczo-rolnych oraz usług budowlanych i instalacyjnych, które z natury rzeczy mają charakter sezonowy. Najwięcej osób deklarowało „pracę na czarno” w ostatnich trzech miesiącach obserwowanego okresu, a więc od lipca do września. Tę sezonowość prac szczególnie widać na wsi; w miastach rozkład na miesiące jest bardziej równomierny. W podziale osób wykonujących pracę nierejestrowaną według płci również widoczna jest sezonowość wykonywania tych prac: wśród mężczyzn najmniejsze „nasilenie” przypada na luty (19,4%), wśród kobiet – na kwiecień (23,3%), natomiast największe u obu płci – na sierpień (odpowiednio: 50,6% i 49,5%).

Praca nierejestrowana jest zjawiskiem obserwowanym i utrzymującym się w Polsce od wielu lat. Od roku 1995, tj. od momentu wdrożenia przez GUS badania pracujących w „szarej strefie”, skala tego zjawiska uległa zmniejszeniu. Jeszcze w 2004 r. liczba pracujących w „szarej strefie” wynosiła 1,3 mln osób, po czym kolejne badanie w 2009 r. wykazało, że ta liczba obniżyła się o ponad 1/3, co prawdopodobnie wiązało się z wejściem Polski do Unii Europejskiej i strefy Schengen. W kolejnych latach realizacji badania statystycznego poświęconego pracy nierejestrowanej (2010, 2014) obserwowano, co prawda, dalsze systematyczne zmniejszanie się skali tego zjawiska, ale tempo tych zmian było już dużo niższe. W porównaniu z sytuacją z roku 2010 liczba pracujących w „szarej strefie” obniżyła się o 21 tys. i w 2014 r. osiągnęła poziom 711 tys. Udział pracujących nieformalnie w ogólnej liczbie pracujących pozostał w zasadzie na niezmiennym poziomie

– odpowiednio: 4,5% w 2014 r. wobec 4,6% w 2010 r. W 2014 r. – w porównaniu z rokiem 2010 – nieznacznemu zwiększeniu uległ odsetek pracujących „na czarno”, dla których ostatnio wykonywana praca nierejestrowana była pracą główną – 55,7% (w 2010 r. – 54%). Wśród pracujących w „szarej strefie” przeważali mężczyźni, a biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania – mieszkańcy wsi.

Praca nierejestrowana, choć występująca dość powszechnie, ma charakter doraźny, krótkotrwały – ponad 89,5% pracujących w „szarej strefie” miało zatrudnienie tylko raz w miesiącu. Obejmuje ona wszystkie generacje Polaków, od młodzieży po osoby w wieku emerytalnym. „Szara strefa” tradycyjnie oferuje stosunkowo dużą liczbę miejsc pracy dla osób o niskich kwalifikacjach zawodowych (niemal 58% pracujących w „szarej strefie” miało wykształcenie co najwyżej zasadnicze zawodowe) i dla znacznej części stanowi główne źródło utrzymania. W porównaniu z 2010 r. udział pracujących słabiej wykształconych w ogólnej liczbie pracujących „na czarno” pozostał na zbliżonym poziomie (57,8% w 2014 r., 56,1% w 2010 r.). Pracujący w „szarej strefie” według zadeklarowanej, ostatnio wykonywanej pracy najczęściej znajdowali zatrudnienie przy pracach ogrodniczo-rolnych, a także usługach budowlanych i instalacyjnych, remontach i naprawach budowlano-instalacyjnych oraz usługach sąsiedzkich. Dla około 69% pracujących w „szarej strefie” gospodarki pracodawcami były osoby prywatne, a dla blisko 27% – firmy prywatne lub spółdzielnie. Miesięczne dochody z pracy nierejestrowanej charakteryzowała duża rozpiętość ze względu na różnorodność wykonywanych prac, jak i zróżnicowanie stawek umownych za konkretne prace. Przeciętny dochód miesięczny z pracy nierejestrowanej wyniósł 842 zł i był zdecydowanie wyższy w przypadku mężczyzn (906 zł) niż kobiet (722 zł). Jeśli rozróżnimy charakter wykonywanej pracy nierejestrowanej, to przeciętne miesięczne dochody z pracy głównej były wyższe niż z pracy dodatkowej (odpowiednio: 1003 zł i 616 zł).

Przeciętny udział dochodów z ostatnio wykonywanej pracy w „szarej strefie” w ogólnych miesięcznych dochodach netto wyniósł blisko 67%, a w przypadku, gdy praca ta miała charakter pracy głównej, prawie 92%. W okresie styczeń-wrzesień 2014 r. z pracy nierejestrowanej skorzystało 380 tys. gospodarstw domowych (w analogicznym okresie 2010 r. – 429 tys.). W badanym okresie gospodarstwa domowe zatrudniały pracowników w sposób nieformalny średnio przez 12 dni, a przeciętnie najdłużej trwały prace związane z opieką nad dzieckiem lub starszą osobą – 90 dni. Miesięczne wydatki gospodarstw domowych związane z nieformalnym zatrudnieniem wyniosły przeciętnie 534 zł, a średnie dzienne wydatki – 135 zł.

Praca nierejestrowana stanowi stały element polskiego rynku pracy. Jak wspomniano wyżej, w 2014 r. 4,5% spośród wszystkich pracujących osób pracowało poza formalną gospodarką. Forma, charakter i zakres pracy nierejestrowanej wynikają

z wielu czynników będących pochodną aktualnej sytuacji na krajowym rynku pracy, ale wydaje się, że w jeszcze większym stopniu z sytuacji na lokalnych rynkach pracy, a w pewnym stopniu również na europejskich rynkach pracy. Wielkość „szarej strefy” zależy nie tylko od kondycji samej gospodarki, lecz także od sytuacji prawnej, w ramach której funkcjonuje rynek pracy, obciążeń nakładanych na pracodawców związanych z zatrudnianiem pracowników, obowiązującego systemu podatkowego (w tym wysokości podatków), stopnia biurokratyzowania procedur związanych z zakładaniem i prowadzeniem własnej działalności gospodarczej itp. Podejmowanie pracy nierejestrowanej często jest koniecznością, bowiem dochody z niej uzyskane są niejednokrotnie jedynym bądź uzupełniającym źródłem dochodów, a oferowanie jej stanowi możliwość doraźnego, elastycznego i pozbawionego formalności wykorzystywania siły roboczej, zwłaszcza w okresie nasilenia prac sezonowych, a także daje możliwość obniżenia kosztów pracy. Na podstawie badania można wywnioskować, iż praca w „szarej strefie” jest raczej społecznie akceptowana, choć w mniejszym stopniu niż kilkanaście czy kilka lat temu. Rośnie społeczna świadomość utraty praw pracowniczych na bieżąco i w przyszłości (głównie związanych z przyszłym świadczeniem emerytalnym)¹³.

PODSUMOWANIE

W artykule dokonano charakterystyki wzrostu i rozwoju społeczno-ekonomicznego, wskazując na dość istotne różnice między tymi kategoriami ekonomicznymi. Dużych trudności nastrocza jednoznaczne określenie poziomu rozwoju gospodarczego danego kraju, ponieważ należy tu uwzględnić także zmienne o charakterze jakościowym, związane ze strukturą gospodarki czy czynnikami technologicznymi oraz zmiennymi o charakterze społecznym. Jak dotychczas, nie udało się rozstrzygnąć, w jaki sposób zmodyfikować pomiar PKB, by lepiej uwzględniał czynniki jakościowe kształtujące bogactwo narodowe. W tekście zwrócono uwagę także na pomiar gospodarki nieoficjalnej i jej znaczenie w tworzeniu PKB. Sam pomiar PKB i jego charakter jest przedmiotem dyskusji wśród ekonomistów zajmujących się rozwojem. Na podstawie badań GUS i Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową można wnioskować o zmniejszającej się roli gospodarki nieoficjalnej w tworzeniu PKB w Polsce, podobnie jeżeli chodzi o zatrudnienie w „szarej strefie”. Przy korzystnych trendach wzrostu gospodarczego oraz działaniach związanych z większą restrykcyjnością ze strony aparatu państwowego w zakresie rugowania szarej strefy ocze-

---

¹³ Raport Głównego Urzędu Statystycznego – *Praca nierejestrowana w Polsce*.

kiwać należy zmniejszania się jej zakresu w Polsce. Sprzyjać temu może nie tylko wzrost gospodarczy, lecz także procesy demograficzne skutkujące mniejszą presją na rynek pracy i pojawianiem się zjawiska odwrotnego, czyli braków kadrowych w przekroju poszczególnych branż i gałęzi gospodarki narodowej. Niewątpliwie badania nad gospodarką nieoficjalną oraz czarnym rynkiem wymagają większego zaangażowania w Polsce, aby tworzyć lepsze regulacje prawne, które służyłyby skutecznemu niwelowaniu czarnego rynku.

BIBLIOGRAFIA

- Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 174, wyd. pol., Legislacja, t. 56, 26.06.2013, s. 352.
- FREJTAG-MIKA E., SIERADZKA K., Granice wzrostu gospodarczego – dylematy współczesności, w: Globalizacja i regionalizacja we współczesnym świecie. Wyzwania integracji i rozwoju, red. E. Mowlendowski, A. Mroczek, SGH, Warszawa 2015.
- KACZYŃSKA B., Pomiar i monitoring w polityce społecznej, „Polityka Społeczna” 2001, nr 5-6, s. 34.
- KOŁODKO G., Wędrujący świat, Pruszyński i S-ka, Warszawa 2008.
- KOT J., Wzrost i rozwój gospodarczy w warunkach globalizacji i umiędzynarodowienia, w: Zarządzanie i gospodarka. Wybrane zagadnienia i procesy. Wybrane aspekty współczesnej gospodarki, red. J. Kot, Politechnika Świętokrzyska, Kielce 2016.
- Raport Głównego Urzędu Statystycznego – Praca nierejestrowana w Polsce, GUS, Warszawa 2015.
- Raport Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową – Szara strefa w polskiej gospodarce w 2016 r., Gdańsk.
- RUTKOWSKI W., Nierówności ekonomiczne a rozwój gospodarczy i dobrobyt społeczny, „Ekonomista” 2016, nr 2, s. 174.
- SCHNEIDER F., Trotz gegenläufiger Tendenzen (Anstieg der Arbeitslosigkeit und der Flüchtlinge) ein Rückgang der Schattenwirtschaft (des Pfusch) in Österreich in 2016, www.econ.jku.at
- WOŹNIAK M.G., Holityczna modernizacja refleksyjna kapitału ludzkiego odpowiedzią na wyzwania i zagrożenia rozwojowe współczesnej fali globalizacji, w: Gospodarka Polski 1999-2011. Droga do spójności społeczno-ekonomicznej, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- ZIENKOWSKI L., Co to jest PKB? Jego rola w analizach ekonomicznych i prognozowaniu, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2001.
- ZYSNARSKA E., Pomiar jakości życia, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2003, nr 1, s. 181-190.
- ŻUKOWSKA J., Miara bogactwa narodu i wzrostu gospodarczego, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 3(2017), nr 51, s. 113-119.

WZROST I ROZWÓJ GOSPODARCZY A PROBLEM ZATRUDNIENIA W GOSPODARCE CZARNORYNKOWEJ

Streszczenie

Wzrost gospodarczy jest to powiększanie się zdolności wytwórczych gospodarki związane z wielkością produkcji dóbr i usług. Poziom wzrostu gospodarczego zależy od wielu czynników o charakterze ekonomicznym, takich jak wielkość zasobów kapitału, stopy oszczędności i inwestycji w gospodarce, postępu technicznego, poziomu kapitału ludzkiego czy sprawności instytucji. Natomiast

pojęcie rozwoju gospodarczego jest znacznie szersze. O ile wzrost gospodarczy mierzony jest zmianami o charakterze ilościowym, to rozwój gospodarczy opisywany jest zmianami jakościowymi. W ciągu ostatnich lat do mierzenia gospodarki włączono także tzw. gospodarkę nieoficjalną. System rachunków narodowych od roku 2010 w państwach Unii Europejskiej uwzględnia produkcję i usługi dostarczane przez „szarą strefę”. W badaniach uwzględnia się także zatrudnienie w szarej strefie oraz próbuje określać determinanty tego zjawiska ekonomicznego. W artykule podjęto kwestię różnic w podejściu do wzrostu gospodarczego i rozwoju społeczno-ekonomicznego ze szczególnym uwzględnieniem roli szarej strefy i zatrudnienia w gospodarce nieoficjalnej.

Słowa kluczowe: wzrost gospodarczy; rozwój społeczno-ekonomiczny; szara strefa.

GROWTH AND ECONOMIC DEVELOPMENT AND THE EMPLOYMENT PROBLEM IN A BLACK COMMUNITIES

Summary

Economic growth is an increase in the production capacity of the economy related to the size of the production of goods and services. While economic growth is measured by quantitative changes, economic development is characterized by changes in qualities. Within recent years, the so-called unofficial economy. Account systems since 2010, in the European Union Member States, the production and services provided have been taken into account through the „gray zone”. The studies also take into account employment in the shadow economy and try to determine the determinants of this economic phenomenon. The article discusses the difference in approach for economic growth and socio-economic development with particular emphasis on the role of the shadow economy and employment in the unofficial economy.

Key words: economic growth; socio-economic development; gray zone.